

ВАЛЕНТИН ШУГАЄВСЬКИЙ

ЧИ БУЛА НА УКРАЇНІ В XVII СТ. ВЛАСНА МОНЕТА.

Стаття друга.

(Відповідь на закиди проф. Слабченка проти моєї першої статті).

В „Науковім Збірнику“ за рік 1925 проф. М. Слабченко помістив критику на мою статтю з приводу його праці „Организация хозяйства Украины от Хмельнищины до мировой войны“¹⁾, власне на розгляд тої частини його книги, де він дав нарис грошового обігу на Україні від Б. Хмельницького до Мазепи й говорить про карбування „власної української монети“²⁾. Треба було-б чекати, що автор, маючи таку солідну формальну ерудицію, дасть принаймні хоч щось подібне до більш-менш серйозних заперечувань. На жаль, і цього нема. НумізMATика та грошовий обіг на Україні XVII ст., як і раніш, залишаються для проф. Слабченка чимсь дуже неясним, в чім він не може—а швидше не хоче—зорівнутуватися, розглянутися, захоплений наперед уложеною думкою.

Встановивши, що Україні в другій половині XVII ст. „треба було мати багато й до того гарантованих грошей“³⁾, тоді як фактично в ній можна спостерегти ніби-то „крайний недостаток денежных знаков: деньги в гетманщине тезаврировались“⁴⁾, проф. Слабченко прийшов до висновку, що гетьманський уряд мусів завести власну монету⁵⁾. Щоб довести це, автор повинен був ужити ряд штучних засобів—неповне, неточне, або невірне тлумачення історичних документів і своєрідне, відповідне до власних його поглядів освітлення їх.

Автор уживає такого-ж самого методу оброблення історичних фактів і в своїй відповіді на мої заперечення, додавши до нього і явно невірну передачу моїх слів.

Ряд моїх тверджень проф. Слабченко замовчує і лише недбало зауважує наприкінці своєї статті, що вони „остільки-ж мало обґрунтовані“, як і ті, на які він відповідає⁶⁾. Проф. Слабченко уважає можливим дискутувати лише з приводу таких питань:

1) Держ. Видав. України, Одеса, 1923 р.

2) Мій розгляд поміщено в „Науковім Збірнику“ за 1924 р., сс. 55–61; стаття М. Слабченка має такий заголовок: „Чи була в Гетьманщині своя монета“ (сс. 64–66).

3) М. Слабченко. „Чи була в Гетьманщині своя монета“. „Науковий Збірник“ за рік 1925“, с. 64.

4) „Организация хозяйства Украины“, т. III, с. 105.

5) „Брак їх (грошей) підбивав гетьманський уряд завести свою монету“ („Чи була в Гетьманщині своя монета“, с. 64). Я гадаю, що сукупність причин, які викликали—на думку проф. Слабченка—потребу бити свою українську монету, автор не довів, і саме цю нереальність, невзначність цих причин я і поясняю той факт,—а в ній я цілковито переконаний—що Україна своєї монети не мала. Було-б дуже цікаво, щоб з приводу питання, чи дійсно Україна в XVII ст. потребувала бити свою національну монету,—висловилися спеціалісти.

6) А було-б надзвичайно цікаво знати, чи наважиться автор знову підтверджувати такі курйозні факти—він їх подав у своїй „Организации хозяйства“—як той,

- 1) про биття монети за Б. Хмельницького;
- 2) про биття турецької та польської монети („української“) за Дорошенка;
- 3) про відношення Самойловича до проекту карбування путивльських чехів;
- 4) про путивльську операцію чехів взагалі;
- 5) про обіг „українських“ чехів за Мазепа.

Міркування проф. Слабченка такі: того факту, що досі не знайдено Богданових грошей, замало для того, щоб заперечувати їх існування. Не можна-ж відкидати й заперечувати існування окремих паперових грошей в околицях Одеси 1920—1922 рр. або „трихвостих кошек“, що їх уживали поміщики для катування своїх кріпаків, і які зовсім зникли після 1861 р., так що ні в одному із музеїв СРСР їх немає. А такі гроші й трихвостки існували, що підтверджують і сучасники, і писані дані. Що гроші Богданові були, про це свідчить звіт про московських агентів. Інша річ, скільки цих грошей було і чи дуже поширені вони були—для міркування про це немає ніяких даних¹⁾.

От яка аргументація з приводу биття монети за Хмельницького. Нового в ній—як порівняти з „Організацією хозяйства“—лише посилення на приклад одеських паперових грошей та „трихвостих кошек“.

Власне кажучи, тяжко навіть і заперечувати щось в питанню, де фігурують такі дивні аналогії. Металева монета... і „трихвості кошки“... Хіба є можливим, говорячи про однаковість історичної долі пам'яток минулого, намагатися порівнювати речі, такі протилежні своїм історично-суспільним значінням, матеріалом, зовнішнім виглядом, мірою і т. д.—речі, з яких одні—люди як-найпильніше заховували (гроші), а другі—не менш пильно й рішуче нищили („трихвостки“²⁾). Що можна довести за допомогою такої аналогії? Нічого і ніяк...

Що-ж до суті питання, то я й далі стою на тім, що раз жодною Богдановою монетою ні в одному із численних українських зкладів XVII ст. з багатьма десятками тисяч монет, які студіювали спеціалісти, не було знайдено, то цей факт без усякого сумніву свідчить про те, що Хмельницький монети не вибивав, або—коли цього так хоче проф. Слабченко—такої монети в обігу не було³⁾. Та й чи не пророчистий це факт, що тільки один однісінький раз донеслася до Москви чутка про те, що Хмельницький вибиває свою монету: і більш ніколи московські агенти про це не згадують. А тимчасом,—як каже сам проф. Слабченко,—московські представники звернули увагу на карбування грошей за Хмельницького як на явище, що має „прак-

що 1674 р. в Україні ходили московські мідяні гроші, чи той, що в Москві били „чехи“ (ніби-то потім, 1677 р., це робили в Путівлю), або той, що існував 1706 р. „последний украинский чех“, і такі інші. Це було б дуже цікаво!

1) „Науковий Збірник“ 1925 р.—„Чи була в Гетьманщині своя монета“, с. 65.

2) Але все-ж таки,—чому проф. Слабченко такий певний, що „трихвосток“ не зберігся ні в одному музею? Бо-ж він помиляється! Як-раз у Чернігівському Держ. музею, де працює автор цих рядків, є дві такі „трихвостки“, що навіть добре збереглися (каталог Черн. Об'єд. Іст. Музею, 1915 р., 683—685). Ще один зразок необміркованих тверджень проф. Слабченка!

3) Коли нема монети, хоч-би й вибитої, в грошовому обігу, то не можна говорити і про існування національної монети, бо є лише ембріон, спроба монети. А проф. Слабченко говорить про широкую грошову систему: „Гетманское правительство пришло к выпуску собственно украинских денежных знаков, продержавшихся до Скоропадского“ (Орг. Хоз., с. 104).

тический и большой интерес“¹⁾. Чому-ж пізніше про нього не згадується й словом? Відповідь ясна: очевидно, не було самого „явища“.

Далі проф. Слабченко каже про вибивання монети за Дорошенка. „Шугаєвський висловлює сумнів, щоб Дорошенко вибивав монету з дозволу Турків... із джерел цього не видно і ледве чи можна припустити, щоб він став прохати їхнього дозволу“. Але ці сумніви, каже проф. Слабченко, безпідставні, і наводить донесення Бруховецького в 1667 р. в Москву про те, що „въ измѣничьемъ городѣ Тарговицѣ по указу ханскому, а по просьбѣ Дорошенка, бусурманскимъ именемъ начали деньги дѣлать“. А звідси ясно,—робить висновок автор,—що Дорошенко мав такий наказ, з приводу його звертався з проханням, вибивав не подібну (цеб-то турецьку, *В. III.*), а окрему, і на кшталт для України монету, і через те не мав потреби використовувати її замість справжньої турецької або татарської (цеб-то робити фальшиву монету).

Тут, по-перше, проф. Слабченко допустився, висловлюючися делікатно, неточности. Коли вже наводити цитату, то наводити її до кінця: у мене по словах „щоб став він прохати їхнього дозволу“ йде далі: „на аналогічну операцію з польською монетою“. А проф. Слабченко, проминувши останній абзац, нападається на мене з цитатою про відношення Татар до вибивання за Дорошенка „бусурманських“ грошей. А де-ж тексти, які-б свідчили про те, що Турки чи Татари дозволяли Дорошкові бити польську монету? Їх автор, певна річ, не навів, бо їх нема.

По-друге, що до змісту цитати. Чому проф. Слабченко гадає, що з неї виходить, ніби-то „гроші“, про які в ній згадується, вибивав Дорошенко? В ній сказано: „начали деньги дѣлать“... Хто? На це безпосередніх вказівок нема, але тому, що це робилося „по указу ханському“ і „бусурманскимъ именемъ“ (цеб-то вибивали монету від „бусурманського“ імені), а Дорошенко лише прохав про це, то, на мою думку,—навіть чи можна мати сумніви в тому, що монету били самі Татари, а не Дорошенко. Це підтверджує й продовження цитати, яке проф. Слабченко знову замовчує: „чтобы этими деньгами, будто серебряными, а не мѣдными, всякихъ людей къ бусурманской мысли приклонять“²⁾. Отже мета цього вибивання монети полягала не в поширенню грошового обігу (а як-раз в цім і був би особливо зацікавлений Дорошенко), а в певного роду популяризації турецько-татарської влади, в бажанню привернути на свій бік людність. А для цього вона сама, ця влада, повинна була показати, як корисно для людности перебування її в країні, показати хоч-би на якості монети,—тим, що вибивалася добра, срібна, а не мідна монета. А коли-б монету бив Дорошенко, то цієї мети не було-б досягнуто.

Звідси ясно, що це була і не якась інша окрема, а звичайна монета турецького чи татарського типу. Та й чому проф. Слабченко—коли він базується лише на цій цитаті—гадає, що в данім випадку вибивалася „не подобная (турецкой), а особенная для Украины монета“? Бо-ж сказано лише, що монету бито „бусурманскимъ именемъ“, себ-то за бусурманським взірцем. Де її, цю „особенную“ монету можна бачити в дійсності? Чому—як і розславлену Богданову монету,—її ніколи не знаходили в українських кладах? В кладах Подільщини,

¹⁾ „Орг. хозяйства“, с. 106.

²⁾ Соловьевъ, XII, с. 341 (вид. „Обществ. Пользы“).

де її можна було-б найбільш очікувати, знаходили лише невеличку кількість татарської та турецької монети і ніякої „особенної“¹⁾.

Не сподобалося проф. Слабченкові і моє твердження, що монета, яку Дорошенко вибивав у Лисянці, була лише підробленням польської монети.

Монета, що її бив Дорошенко з іменем Яна-Казимира, як і згадана вище тарговицька турецька чи татарська монета (яку ніби-то також бив Дорошенко, *В. III.*), також не була фальшованою,—каже проф. Слабченко,—бо згідно з умовою України з Польщею для України повинна була карбуватися монета за литовсько-польським взірцем, себ-то з іменем польського короля. Випуск такої монети не диктувався намірами підірвати польську монету, а определявся нехваткою в грошах, призначався не для Польщі, а для України, провадився офіційно і, на підвалинах договору з Польщею, гарантувався, щитився ім'ям короля. Таким чином, Дорошкові гроші—не фальшоваца, а особлива кравца монета²⁾.

Я мушу насамперед знову зазначити калічення моїх думок проф. Слабченком. „Випуск монети... не диктувався намірами підірвати польську монету, а определявся нехваткою в грошах, призначався не для Польщі, а для України“. Із змісту цієї фрази ніби-то виходить, що я казав щось цілком инше, протилежне. А тимчасом от мої точні слова: „вона (ця монета, *В. III.*) тільки доповняла кількість польських монет Яна-Казимира, що вже ходили по Україні“³⁾. Навіщо-ж викликати у тих, що читають статтю проф. Слабченка, невірні уявлення про мої погляди на речі?

А що ця монета, яку було вибивано за Дорошенка „на ім'я“ Яна-Казимира,—була підробленням польської монети, на цім я стою й далі. Про яку умову, яка ніби-то гарантувала випуск цієї Дорошкової монети й на підставі якої (умови) вона „щитилась ім'ям короля“, говорить автор? Єдиною умовою, що давала гетьманському урядові право вибивати монету „по литовському образцу“—була Гадяцька умова. Але за часів Дорошенка її давно вже перестали додержуватися в повнім її обсягу⁴⁾, і зовсім невідомо, щоб хоч в одній з ефемерних умов з Польщею,—які укладалися й незабаром порушались,—був артикул з дозволом гетьманові карбувати монету⁵⁾. Навпаки, загально відомо, що за Дорошенка Поляки не хотіли повновляти Гадяцької унії⁶⁾. Та польський уряд і не міг-би погодитися, щоб Дорошенко карбував окрему монету. Польща як вогню боялася всякої монети, яку було вибивано не на її монетних дворах⁷⁾, бо ця монета, подібна до її власної, впливала-б у польський грошовий обіг і руйнувала-б його і без того дуже хиткі підвалини. На протязі багатьох десятиліть польський уряд уживав ряду заходів—що правда, успіху вони мали небагато,—щоб усунути з обігу дрібну, переважно лиху, чужоземну монету, яка вже виллялася в обіг, і не давати вливатися новій. Ясно, що в таких умовах польський уряд ніколи не міг-би дозволити, щоб Дорошенко вибивав монету, подібну до поль-

1) Археологическая карта Подольской губ. „Труды“ XI Археол. З'їзду в Києві 1899 р., т. I.

2) М. Слабченко, *op. cit.*, с. 65.

3) До питання про грошовий обіг на Україні. Науковий Збірник за рік 1924, с. 57.

4) М. Грушевський. Ілюстрована Історія України. Київ, 1918, с. 335.

5) Див. Бантышъ-Каменскій „Історія Малої Росії“, ч. II, Москва, 1822, сс. 45—87.

6) М. Грушевський. *Op. cit.*, с. 347.

7) Крім великої доброї „твердої“ монети.

ської. Польський уряд добре знав, яку велику шкоду міг-би заподіяти Польщі при нагоді Дорошенко, маючи таку страшну зброю в руках: до того-ж Дорошенко ніколи не мав до Польщі особливої приязни, а з 1668 р. був в союзі з Турками.

1671 р. Поляки відібрали у Дорошенка гетьманську булаву. Отже, всі договори його, яко гетьмана, з Польщею-ж у всякім випадку втратили все своє значіння. Тимчасом вибивання монети за польським взірцем тривало в Лисянці аж до самого часу, як Лисянку 1674 р. захопило московсько-українське військо¹⁾. Так що-ж, і в період 1671—1673 рр. випуск Дорошенкової монети „провадився офіційно... гарантувався, щитився ім'ям короля“?

Далі. Як відомо, чехи (полтораки) за Яна-Казимира вибивано в період між 1659 р. та 1662 роками. Інших чехів не існує²⁾. Отже Дорошенко, вибиваючи свою монету за польським взірцем в період 1669—1673 рр., зазначав на них старі дати, на кілька років раніші за дійсний час випуску їх, — коли взяти останній рік карбування польських чехів—1662 рік, то на 7 років³⁾.

Нарешті Дорошенкові чехи своєю якістю були гірші за справжні польські чехи⁴⁾. Отже Дорошенкові чехи:

1) вибивалися від імени короля польського, але без його, короля, дозволу;

2) датувалися не відповідно до дійсного часу свого випуску, а повторювали дати попередніх польських чехів, і

3) якістю металу були гірші за дійсні польські чехи.

Що-ж це таке, як не фальшована польська монета? І чим вона не підпадає під визначення „відомого криміналіста“, — визначення, що його навіть цитує проф. Слабченко: „фальшування є свідоме протизаконне виготовання матеріальних предметів, з зовнішнього виду подібних до державних грошових знаків... з наміром випустити їх в обіг як справжні“? Здається, тут нема нічого зайвого для Дорошенкових чехів!.. Називати таку монету „особливою красою монетою“, як це робить проф. Слабченко, на мою думку, просто образа для національної гідності. Самойлович цілком справедливо писав цареві, що він захопив у Лисянці „снасть денежную Дорошенкову воровскую“. Треба брати історичні факти такими, які вони є, а не навішуючи на них, з яких-би де було міркувань, ніяких етикеток, що їх прикрашали-б та „ушляхетнювали“.

Далі у проф. Слабченка є дуже дивне місце. „В. Шугаєвський про грошові проекти гетьм. Самойловича говорить, що не Самойлович заклопотався над українською монетою, а царське правительство, і що биття чехів фактично не відбувалось, отже тим більш неймовірно, щоб українська монета—чех—обіг мала при Мазепі“ (далі посилається на мою статтю).

¹⁾ Мінцмейстер Ян Гранковський лише по здобуттю м. Лисянки 1674 р. перейшов із своїми робітниками до Канева; в Лисянці-ж військо захопило „снасти его чеховые“—„снасть денежная Дорошенкова воровская“,—як гетьман Самойлович доносив Олексієві Михайловичу.—Див. Деммени. Къ вопросу о чеканкѣ Сѣвскихъ чеховъ, т. I, вип. II—III. Зап. Нумізм. Відділу І.Р.А.О. (СПБ. 1909), с. 131 та 136.

²⁾ Як надзвичайний раритет зустрічається полтораки 1666 р., але він викликає сумніви.

³⁾ Кажу знову, полтораків часів Яна-Казимира з датою пізнішою як 1662 р. (із зазначеним вище застереженням) немає ніде—навіть у найбільших колекціях, як ніколи не зустрічаються вони і в українських кладах. Отже, Дорошенко і в датах наслідував польські полтораки.

⁴⁾ Деммени, op. cit., с. 113.

Але для цих тверджень,—каже проф. Слабченко,—нема нічого об'єснованого; і далі наводить цитати з історичних документів, які свідчать, що як-раз Самойлович клопотався про карбування чехів для України, а Москва старалася обмежити карбування монети лише 100 пудами.

Я мушу спинитися трохи докладніше на цім місці праці проф. Слабченка, щоб показати, як він иноді перекидає чужі думки і як заплутався в своїх власних твердженнях.

В своїй „Организации хозяйства“ проф. Слабченко писав: „коли Самойлович упевнився, що з його спроб піднести цінність призначеного до карбування чеха нічого не вийде, то хотів повстати проти карбування їх. 1677 р. він приставив в Путивль лише 100 пудів монетного металу. Та московський уряд зручним засобом „переключал хитрого Самойловича, вынужденного к дальнейшей чеканке монеты“¹⁾.

Я сперечався проти такого визначення ролі Самойловича і зазначав, що як-раз московський уряд, а не Самойлович, вимагав обмежити вибивання чехів лише 100 пудами. „Документально відомо,—писав я,—що як-раз московський уряд 1677 р. постановив зробити чехів „указанное число вѣсомъ 100 пудъ, а больше 100 пудъ безъ указу великого царя дѣлать не велѣтъ“. Таким чином,—писав я через кілька рядків,—„проф. Слабченко примусив Самойловича й московський уряд помінятися ролями“²⁾.

І от раптом проф. Слабченко приписує мені бажання довести, що не Самойлович домагався вибивання української монети, а царський уряд. Нічого такого я не писав і не міг писати, бо добре знав, що як-раз Самойлович домагався карбування чехів і багато разів прохав про це Олексія Михайловича, а потім Федора Олексієвича³⁾.

Але незрозуміло, що сталося з поглядами самого проф. Слабченка. В своїй „Организации Хозяйства“ він писав, що Самойлович „пробовал сопротивляться“ и „доставил в Путивль материалов только на 100 пудов чехов“, але був „вынужден к дальнейшей чеканке монеты“⁴⁾, а у відповіді на мою статтю доводить, „що не Самойлович, а Москва старалася обмежити биття монети для України“, й оповідає про ці-ж таки сто пудів у другій редакції: „хотя Вы, Великий Государь, только 100 пудъ сдѣлать соизволяете“ (слова Самойловича до Федора Олексієвича). Так хто-ж домагався вибивання путивльських чехів і хто повстав проти цього—Самойлович чи московський уряд? Коли судити з даних обох праць проф. Слабченка, то виходить, що кожна з цих двох сторін рівночасно і повставала проти проєкта карбування чехів, і захищала цей проєкт!..

Далі проф. Слабченко заперечує моє твердження, що в Путивлі чехів не били. „А. Ю. и З. Р.“ XIII ном. 75 та 98, навпаки, виразно промовляють, що в Путивлі таки була майстерня, куди оглядати монетні зразки (опис чеха дано в тих же „А. Ю. и З. Р.“ XII ном. 48, 50, 66 и 75) року 1677 іздив Самойлович.

Коли-б згадані документи дійсно виразно свідчили про реальне буття путивльського чеха, то нумізмати не заперечували-б його існування. Але в тім то і вся справа, що ці документи, разом із де-

1) Орг. Хоз., с. 108—109.

2) Науковий Збірник за рік 1924, с. 59.

3) Див. 11 документів Моск. Гол. Архіва М-ва Юстиції, що були опубліковані як додаток до згаданої вище статті М. Деммени: „Къ вопросу о чеканкѣ сѣвскихъ чеховъ“. Зап. Нумизм. Отдѣл. И.Р.А.О., т. I, вып. II—III, с. 115—147.

4) „Организация Хозяйства“, с. 109.

якими іншими, а також із нумізматичними фактами, свідчать про щось зовсім протилежне.

Документи в справі карбування путивльських чехів, що були опубліковані, дають описи не чеха (як говорить проф. Слабченко), а проєкту чеха.

„Чехові снасти“ було післано в Путивль із Малоросійського Приказу лише 12 вересня 1677 р.¹⁾ Гетьман Самойлович того року в грудні дійсно їздив до Путивля (але не доїхав — воевода Хрущов не пустив його до міста й „видѣться не похотѣлъ“), їздив одначе не „для оглядання зразків монети“, як каже проф. Слабченко, а „о чеховомъ дѣлѣ посовѣтовать и образцовъ, чѣмъ печатать, и снасти осмотрѣть“, як каже справжній документ²⁾. З цього документу зовсім ясно, що вибивати монету ще не починали: треба було спочатку „посовѣтовать о дѣлѣ“ та оглянути „снасти“ та взірці „чѣмъ печатать“, себ-то проєкти монети. В дальшому офіційні документи абсолютно не згадують про путивльський чех, а цього ніяк не могло бути, якби карбування справді було³⁾. І лише лист гетьмана Самойловича севському воеводі Неплюєву з 19 липня 1686 р. свідчить про те, що справа про чехи, яку було вирішено за царя Федора Олексієвича, „не пришла въ совершенство“, себ-то не закінчилася,—карбування чехів не здійснилося.

Та й де взірці цих чехів, коли їх було бито? Ніколи, ні в яких кладах путивльські чехи не зустрічаються, в нумізматичних колекціях їх немає, в нумізматичній літературі вони невідомі.

Можливо, що проф. Слабченко сказав-би, як і з приводу грошей Хмельницького, що факта незнаходження путивльських чехів у кладах „зовсім недостаточно, щоб заперечувати існування їх“. Але що-ж—у таким випадку—за таємниче явище—ця українська монета, монета невидимка? Вибиває монету Б. Хмельницький,—в натурі її немає. Вибиває Дорошенко за татарським взірцем „особливу для України монету“—нема ні одного зразка цієї монети. Б'ється, нарешті, путивльський чех—„українська“ монета, як гадає проф. Слабченко—до нас не дійшло ні одного екземпляра і цієї монети. Чому таке нещастя спало як-раз на них, чому зовсім зникли як-раз „собственно украинские денежные знаки“, яким проте проф. Слабченко надає такого істотного значіння в грошовому обігу України в XVII ст.? І чи не являється цей факт яким доказом того, що всі ці типи монет—величини мітичні? Бо взяти, напр., севські чехи: вибивали їх лише рік, а потім умисно вибирали з грошового обігу,—і все-ж таки вони збереглися, хоч і в дуже невеличкій кількості, і їх можна побачити по всіх великих колекціях⁴⁾. Чому-ж абсолютно невідомі путивльські? Відповідь ясна: їх не вибивали.

Нарешті останнє питання, яке проф. Слабченко уважає, видимо, за головний козир в своїх руках,—це є питання про „сѣвскій чехъ“.

„В. Шугаєвський не йме віри, щоб український чех був в ходу при Мазепі“, пише він.

Зовсім не згадуючи моїх доказів, що ті чехи, які ходили за Ма-

¹⁾ М. Деммени, *op. cit.*, додаток ном. 11; посилання на листи 836 та 837, кн. 46, „Дѣль Малоросійскаго Приказа“ в Моск. Архиві Міністерства Юстиції.

²⁾ Той-же самий Архив. „Дѣла Малор. Прик.“, кн. ном. 125, лист 542 зв.—„Акты Ю. и З. Росіи“, т. XIII, № 98.

³⁾ Доказ—діло „о чеканкѣ сѣвскихъ чеховъ“ із великою кількістю документів, що збереглися до наших часів.

⁴⁾ В Ермітажі в Ленінграді їх є, пам'ятається, 6—7 екземплярів.

зепа і які він, М. Слабченко, вважає „особой украинской монетой“¹⁾, є ніщо інше, як звичайні польські полтораки, переважно Сигизмунда III, а „останній український чех 1706 року“ — величина зовсім фантастична, — він урочисто заявляє: „шановний нумізмат опустив з ока не більш, не менш, як коломацькі статті. § 19 тих пунктів читається: „делаютъ въ Севску чехи подъ в. г. именованнемъ и те чехи роздають, какъ уже роздано многое число... и нынѣ гетману (себ-то Мазепі) послать въ города и въ мѣста универсалы... чтобъ те чехи ходили обыкновенно“.

Далі автор посилається на „Лѣтопись Величка“, яка каже, що севський воевода Неплюев випускав не тільки справжні чехи, але й „воровскіе, на якіе серебро царское давано“, — і робить висновок: „очевидно, чехи ходили досить добре, коли доводилось їх фальшувати“²⁾.

Відповідаю: дуже невдала аргументація! Якби проф. Слабченко краще знав основи нумізматики, він не відважився-б наводити такого доказу.

Шановний історик опустив з ока не більш не менш як ту обставину, що чехи, про які йде мова, вибивалися в московським місті (Севську), із „царского серебра“, під „великихъ Государей именованнемъ и гербомъ“, „для пополнения ихъ Вел. Государей казны, ратнымъ людемъ на жалованое“³⁾. А загальна схема їх польська.

Що-ж в них „українського“?

Абсолютно нічого! Ці чехи — така-ж українська, чи краще сказати — така-ж не українська монета, як і всякі інші чужоземні монети того-ж типу — полтораки, грошени, дрейпелькери і такі інші, що ходили на Україні в XVII й почасті в XVIII століттях. Це вірно зрозуміли й автори „Коломацьких статей“: вони вимагали, „чтобы те чехи (севські) ходили обыкновенно, какъ инѣхъ Государствъ такіе же чехи ходять въ Малороссійскомъ краѣ...“⁴⁾

Отже і основний момент закидів проф. Слабченка також не має жадної ваги.

Кинемо оком наприкінці на „собственно украинские“ гроші XVII ст. та підсумуємо загально все сказане.

Б. Хмельницький монети не бив.

Тарговицькі гроші, що їх вибивано за Дорошенка „бусурманським іменем“, — це турецька чи татарська монета, що її били Татари.

Дорошенкові чехи, що він їх бив у Лисянці „на имя Яна короля“, — це просто підроблення під польську монету.

Путивльський чех — „не пришелъ въ совершенство“ — залишився лише проєктом.

Севський чех був суто московською монетою польського типу.

Отже — „Чи була в Гетьманщині своя монета?“

Ні, не було.

Гадаю, що ця дискусія вияснила в достатній мірі питання про існування „своєї української монети“ в XVII ст., і до того-ж негативно. В дальшому не бачу потреби відповідати проф. Слабченкові, бо продовження дискусії нічого нового що до суті питання дати не може.

1) „Организация хозяйства“, с. 109.

2) М. Слабченко. Чи була в Гетьманщині своя монета, стор. 66.

3) Стаття Коломацькі § 19 (Лѣтопись С. Величка, т. III, Київ, 1855, с. 48).

4) Статті Коломацькі § 19, с. 49. Чи треба додавати, що цих „українських“ чехів не хотіла брати українська людність — ні козаки, ні міщани — ніби-то в наслідок того, що гетьман Самойлович був проти них і сприяв недовір'ю до них людности.